

Határozottsági ciklus a magyarban

Egedi Barbara

1. Bevezetés: az újraelemzés és a nyelvi ciklus

Bár a nyelvi változások menete, üteme megjósolhatatlan, a már végbement változások összehasonlító vizsgálatakor mégis megfigyelhető, hogy különböző nyelvek szerkezeti, szintaktikai átrendeződése során sok esetben hasonló folyamatok mennek végbe, egymástól nyilvánvalóan függetlenül. A nyelvtani változásokban tehát tetten érhető valamiféle szisztematikusság, ami a változások mögött húzódó univerzálisan működő elvekkel magyarázható.

A mondattani változások két legfontosabb mechanizmusa az újraelemzés és a grammatikalizáció. Újraelemzésnek hívjuk azt a jelenséget, amikor a beszélő egy nyelvtani szerkezetet eltérő nyelvtani szabállyal értelmez (és hoz létre a későbbiekben), mint az a beszélő, aki az eredeti szerkezeti mintát produkálta. Ilyen újraelemzés, avagy újraelemzések sorozata eredményezi az egyes nyelvek története során kimutatható grammatikalizációs folyamatok többségét. A grammatikalizáció folyamatának lényege, hogy egy adott lexikális elem nyelvtani funkció jelölőjévé válik, vagy egy eleve nyelvtani funkcióval bíró elem funkciója tovább specifikálódik. Ilyenkor a kérdéses elem szemantikai jegyeket vesz, használati kontextusa kiszélesedik, formája pedig gyakran, bár nem szükségszerűen, egyszerűsödik. Ezekről a mechanizmusról állítjuk tehát, hogy feltűnő hasonlóságot mutatnak különböző nyelvekben, vagyis egy köznyelvi fordulattal élve, ha már történik valami, úgy tűnik, nem történhet akárhogyan.¹

Univerzálisan megfigyelt jelenség a nyelvi változás ciklikussága is. A grammatikalizáció ugyanis mindig magával vonja az elvesztett szemantikai jegyek és grammatikai funkciók szükségszerű megújulását (szóalkotás, kölcsönzés, új szerkezet útján). Egy-egy nyelvi, nyelvtani elem megváltozása egész rendszereket bonthat meg és rendezhet át. A részrendszerek átalakulása ennek megfelelően várható, de pontos menete nem megjósolható: a változások

É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.) 2014. *Nyelvelmélet és diakrónia 2*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Piliscsaba. 63–83.

¹ A grammatikalizáció és az újraelemzés összefüggéseiről, illetve a grammatikalizáció kutatás-történetéről átfogó képet nyújt például Hopper–Traugott (2003). A generatív nyelvvelmélet *Elvek és paraméterek* modellje szerint a nyelvek közötti különbségek az általános elveken alapuló tulajdonságok, jegyek parametrikus beállításából származnak. A nyelvi változást tehát ezen paraméterek átállítása eredményezi (*inter alia* Roberts–Roussou 2003).

terjedése ugyanis esetleges, számos külső tényező befolyásolhatja, mindelelőtt szociolingvisztikai tényezők, például az adott változat társadalmi megítélése, vagy a nyelvek közötti érintkezés, a kontaktushatás. Bizonyos folyamatok megindulhatnak, majd leállhatnak, továbbá a nyelvtani részrendszerek átalakulása párhuzamos stratégiákat eredményezhet és az adott nyelv belső tulajdonágai alapján nem feltétlenül jósolható meg, hogy a versengő verziók melyike lesz a győztes.

Jelen tanulmány témája a határozottsági ciklus. Egyrésztől áttekinti a határozottság nyelvi kódolásában bekövetkezett változások történetét a magyar nyelvben. Másrésztől megvizsgálja, hogy ezek a változások megfelelnek-e az univerzálisan megfigyelt ún. DP-ciklus predikcióinak, illetve, hogy milyen módon változtathatók meg az ilyen folyamatok a főnévi frázis egyéb konfigurációs tulajdonságait.

Joseph Greenberg (1978) sokat idézett általánosítása szerint, a grammatikalizáció során a mutató névmási elemek névelővé alakulnak, majd egy későbbi nyelvallapotban a névelők a nyelvtani nem jelölőjévé válhatnak, vagy egyszerűen a névszói kategória jelölőjévé. Bár a névelő forrása természetesen nem csak a mutató névmás lehet, számtalan nyelv esetében tapasztalhatjuk ezt a forgatókönyvet, és a magyar nyelv történetében is ez a folyamat játszódott le. Ebben a tanulmányban azonban a határozottsági ciklus egy másik fontos lépcsőfokával kívánunk foglalkozni, a névelő grammatikalizációjának egyik lényeges következményével, vagyis a névelővé vált mutató névmási módosító megújulásával. Azt vizsgáljuk, hogy a magyar nyelv egyes korszakaiban mi tölti be az elveszett grammatikai és szemantikai funkciókat, illetve, hogy az ó- és középmagyar folyamatok kiszámítható, avagy tipikus mintákat követnek-e.

Elly van Gelderen (2011) áttekintő monográfiájában kimutatta, hogy számos nyelvben a mutató névmási módosító (továbbiakban MNM) rendszer megújítása két stratégia mentén történik: (i) a régi forma morfológiai vagy (tipikusan adverbialis elemmel történő) lexikális megerősítésével (*reinforcing strategy*), (ii) a konstrukció kibővítésével még egy MNM hozzáadásával, azaz egy appozitív névmással (*incorporation*). Strukturális szempontból nézve, pontosabban egy generatív szintaxismodellben, az a különbség a két stratégia között, hogy az egyik folyamat alulról történik (összeolvadás és mozgatus), míg a másik felülről (inkorporáció). Elly van Gelderen arra is talált evidenciát (2007: 295 és 2011: 207–208), hogy a két stratégia akár egyszerre is érvényesülhet, ezt példának az óészaki nyelvben kimutatható párhuzamos szerkezeti megoldások. Jelen tanulmány a mellett érvel, hogy az óészaki példája nem kivételes, a magyarban is legalább két stratégia kialakulását, ill. párhuzamos meglétét lehet kimutatni: az *ezen/azon* és *imez(emez)/amaz* alakú módosítók megjelenése és elterjedése az első, míg az ún. determinánsduplázó (*az az ajtó* típusú) szerkezetek a második stratégia sajátosságait hordozzák. Mi több, a közelre mutató névmás esetében – ha bizonyos stilisztikai megszorításokkal is – a

legrégebbi, eredeti szerkezet is fennmaradt, és jelen van a mai magyar nyelv rendszerében is.

A tanulmány hátralevő része a következőképpen épül fel: a második alfejezetben áttekintjük a névelő kialakulásának körülményeit a magyar nyelvben, illetve a névelő korai használatának jellegzetességeit. A harmadik részben a mutató névmási rendszer megújulásának két stratégiáját ismertetjük, a megerősített névmásokat és a determinánsduplázást. Végül a negyedik részben a versengő stratégiák eloszlását elemzzük középmagyar adatok és a mai magyar nyelvváltozatok alapján. A tanulmány eredményei sokban támaszkodnak a 2009 és 2013 között futó, OTKA 78074 sz. *Magyar Generatív Történeti Szintaxis* című projekt keretei között végzett kutatómunkára és a projekt során létrehozott elektronikus Ómagyar korpuszra. Mindazonáltal hangsúlyozandó, hogy a mutató névmási módosítás rendszerének megújulásával kapcsolatban megfogalmazott állításaink egyelőre inkább javaslatok és további igazolásra várnak. Jelen tanulmány a téma első összefoglalását nyújtja, és egyben kijelöli a folytatás irányait. Az ómagyar adatok feldolgozása egyértelművé tette, hogy a magyar határozottsági ciklus jobb megértéséhez a középmagyar adatok sokkal szélesebb körű vizsgálata elengedhetetlen.²

2. A névelő kialakulása és korai használata

2.1. A határozott névelő kialakulása és a névelő nélküli állapot

A határozott névelő kialakulási körülményeivel kapcsolatban a szakirodalom egységesnek mutatkozik a következő két pontban: a névelő belső fejlődés eredményeképpen alakult ki, és a folyamat feltehetően a korai ómagyar korra, illetve a kései ómagyar kor első felére tehető (Simonyi 1914: 68–69; Klemm 1928: 317; D. Máta 2003b: 419–420; I. Gallasy 1991, 1992). A grammatikalizáció során a MNM funkcionális kettéhasadása figyelhető meg: a névmási módosító ugyan megőrzi korábbi használati körét és formai tulajdonságait is, olyan új környezetekben is megjelenik, amelyekben az eredeti kategória nem fordulhatott volna elő. Ebben az új szerepkörben a mutató névmásban kódolt szemantikai jegyek egy része (a deiktikus jegy) elveszik és az elem használati kontextusa kiszélesedik.

Azonnal felmerülhet a kérdés, hogy a szemantikai és pragmatikai értelemben véve univerzálisnak tekinthető határozottság nyelvi kódolása hogyan valósult meg a magyar nyelv egy névelő nélküli állapotában. Az első fennmaradt, összefüggő ómagyar szöveg a 12. század végére keltezhető, így a magyar nyelv ezt megelőző szerkezeti sajátosságaira tett bármely javaslat csak egy rokon nyelvek adatain alapuló, összehasonlító nyelvészeti módszerekkel felállított rekonstrukció lehet.

² Ezúton szeretném megköszönni két lektoromnak hasznos észrevételeiket, amelyek elősegítették, hogy egy jobb kézirat szülessen, illetve számos ponton a kérdések továbbgondolására készítettek.

Az uráli nyelvek túlnyomó többségében ma sem találunk határozott névelőt vagy annak funkcionálisan megfelelő, szisztematikusan használt determináló elemet. Kivételt csak a mordvin képez, amelyben kialakult egy jellegzetes határozott és határozatlan főnévragozás (Zaicz 1998: 191–193), továbbá a finn beszélnyelvi változatában, viszonylag új jelenségként, kimutatható a névelő használata (Laury 1997). Mivel a magyar névelő a korai ómagyar korban már nagy valószínűséggel, a kései ómagyar korban pedig teljes bizonyossággal adatható (csak használati köre különbözik a mai névelőtől, l. alább), grammatikalizációjának időpontja valószínűleg az ősmagyar korra tehető, de ennél pontosabban nem azonosítható.

A névelő kialakulása előtti állapotra csak összehasonlító módszerekkel következtethetünk. Számos uráli nyelvben kimutatható a birtokos szuffixum (Px) speciális, determináló szerepe. Minthogy ez a jelenség a legközelebbi rokon, obi-ugor nyelvekben is adatható, és Décsy Gyula szerint (1990: 81) a Px kiterjesztett használata proto-uráli jelenség, feltételezhető, hogy a Px-determinálás lehetősége a magyarban is megvolt. A birtokos szuffixum azonban ezt a tulajdonságát idővel elvesztette a magyarban, nyilván nem teljesen függetlenül más, mondatszintű strukturális változásoktól (amelyek a mai magyar jellegzetes, diskurzus-konfigurációs szőrendjéhez vezettek, vö. É. Kiss (2013) és É. Kiss (s.a.)), és természetesen a névelő kialakulásától. Tény, hogy legkorábbi írott forrásainkban már nem mutatható ki Px determinálás. Csupán néhány különleges morfológiai alakzat sejteti a birtokos szuffixum valamikori kiterjesztett használatát, például a személyes névmás első és második személyű tárgyesetű *engem, téged, minket, titeket* alakjai, amelyek magukba foglalnak egy redundáns Px elemet, így őrizve meg egy korábbi nyelvállapot toldalékolási sajátosságainak maradványát.

Régi megfigyelés, hogy az uráli nyelvekben a birtokos szuffixum (elsősorban az egyes szám 3. személyű alakja) gyakran és rendszeresen tölt be olyan funkciót, ami nagyjából megfelel az indoeurópai nyelvek határozott névelői funkciójának (vö. *inter alia* Collinder (1960: 203–204, §616); és l. még Künnap (2004) általános áttekintését, illetve Nikolaeva (2003) példáit). Irina Nikolaeva (2003) összetett elemzésében rámutat, hogy a 3. személyű szuffixumok nem-birtokosi használata valóban kifejezhet referenciális azonosítást, bár a szuffixum megjelenése nem kötelező. Az egyes szám 1. és 2. személyű alakokról viszont kimutatta, hogy nem-birtokosi előfordulásaikban elsődleges funkciójuk, hogy a főnévi kifejezés referensét az aktuális beszédaktus résztvevőihöz kapcsolják. Kari Fraurud (2001) hasonló következtetésre jut, amikor több nyelvre kiterjedő átfogó tanulmányában a Px nem-birtokosi használatainak közös jegyeként nem annyira a referencialitást, mint inkább az asszociatív funkciót azonosítja. Ezzel magyarázza azt is, hogy ezek az affixumok időben nagyfokú formai és funkcionális stabilitást mutatnak, és nem feltétlenül alakulnak át determinánssá, miközben ugyanezekben a nyelvekben a mutató névmási elemekből kialakulhat a határozott névelő is, a Px-determinálástól függetlenül. Ez utóbbi megfigyelés alátámasztja feltétele-

zésünket, hogy a magyar határozott névelő névmási forrása ellenére nem kell kizárnunk annak a lehetőségét, hogy a birtokos szuffixum kiterjesztett használata jelen volt az ősmagyarban is.

2.2. A határozott névelő használata a korai és kései ómagyar korban

Az ómagyar szövegekben nem mindig tudjuk megállapítani, hogy az egyes esetekben még mutató névmással vagy már névelővel van-e dolgunk, mivel a névelős szerkezet és a mutató névmási módosítóval ellátott főnévi kifejezés a felszínen még egybeesik (pl. *az kapu* 'a kapu' és 'az a kapu' jelentésben is). A két elem funkciójában is átfedés lehet, amikor a diskurzusszereplő ismertségét, azonosíthatóságát jelzik (anafora). Az intonáció illetve a névelő hangsúlytalan ejtése mint formai kritérium a szerkezetek elkülönítésére nyilvánvaló okokból nem ellenőrizhető, így nem is igazolható vagy cáfolható. Pusztán formai és disztribúciós alapon tehát nem lehet egyértelműen azonosítani a határozott névelőt, de szerencsére léteznek olyan szemantikai kritériumok, amelyekre mégiscsak támaszkodhatunk a korai névelők és a mutató névmási módosítók elkülönítésekor. Univerzálisan megfigyelt jelenség ugyanis, hogy a határozott névelő előfordul olyan környezetekben is, amelyekben a mutató névmás nem jelenhet meg (Himmelmann 2001: 833–834). Ilyen környezet például az ún. tágabb szituációs használat, amelyben bizonyos entitások az első említésükkor is határozottak, mivel általánosan elfogadott vagy ismert a referenciájuk. Kizárólag a névelőre jellemző az ún. asszociatív-anaforikus használat is.

A névelőtlen határozott leírások szisztematikus vizsgálata (Egedi: 2011, 2013 és 2014) kimutatta, hogy grammatikai értelemben egy teljesen kialakult névelőről és névelős szerkezetről beszélhetünk az ómagyar korszakban, amelynek előfordulása (mint ahogy hiánya is) szabályokkal következetesen leírható és csupán sokkal szűkebb használati köre különbözteti meg mai utódjától és a mai magyar szerkezetektől: a névelő nem jelenik meg, ha a főnévi kifejezés referenciális azonosítása más eszközzel már megtörtént: mutató névmási módosító (1), vagy birtokos kifejezés (2–3) jelenlétében, továbbá generikus olvasat (4) és inherensen egyedi nevek mellett (5).³

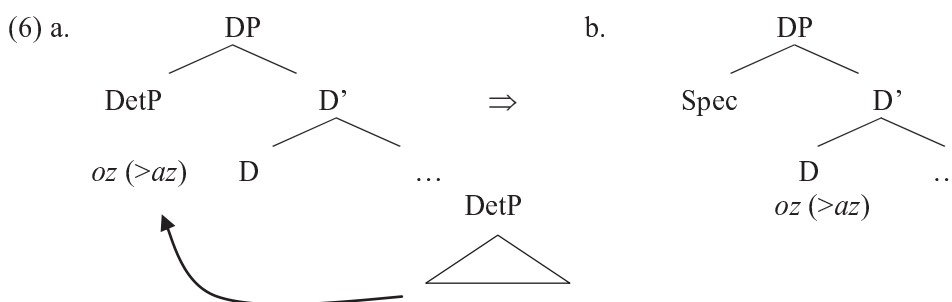
(1)	ez kener-ek-re	(JókK 76)
(2)	èn keñèr-i-m-èt	(BécsiK 182)
(3)	az èlèt-n ^e keñèr-è	(MünchK 91ra)

³ A (4) alatti példa határozott leírásainak először egyedi, majd generikus olvasata a szövegek környezet alapján világosan érthető (Egedi 2014: 106). Az inherensen egyedi nevek (pl. *nap, föld, isten*, stb.) a beszédhelyzettől / szövegekörnyezettől függetlenül is egyedi referenciával rendelkeznek, ezért a tulajdonnevekhez hasonlóan egyértelműen azonosíthatók. A határozott névelő használata mellettük e korai rendszerben még redundáns.

- (4) Tahat félkeluē parančola **a•** zèlècn^c & **a•** têngern^c & lɔtuala nag čèndèsseg
Bizoñ **az** èmberec čudalkodnacuala mōduan Minèmɔ èz mèt **Ø** zèlèc & **Ø**
tènger èngèdnèk nèki (MünchK 14va)
- (5) Azert vèuè **Ø** kiral a gvrot ɔ kèzèbɔl (BécsiK 56)

A korai ómagyar korban, azaz az Árpád-kori kis szövegelemekben, összesen hat olyan eset azonosítható, amelyekben a determináns akár névelőként is értelmezhető. Ezek közül is a Halotti beszéd három *oz* előfordulása figyelemreméltó, de ennek a problémának a részletes elemzése nem tartozik a jelen tanulmány központi kérdéskörébe.⁴ Általánosságban azonban elmondhatjuk, hogy a megvizsgálható szöveganyag sajnos túlságosan kevés, és a kontextusok sem kedveznek egy olyan összetett mondattani és szemantikai vizsgálathoz, amit a névelőazonosítás módszertanilag megkövetelne. Megjegyzendő még, hogy a névelő elmaradása számos kontextusban jól magyarázható azokkal az elvekkel, amiket a kései ómagyar kódexek névelőhasználatára korábban felállítottunk.

A mutató névmási módosító újraelemzése határozott névelőként a következőképpen ábrázolható:⁵

A (6) alatti frázisszerkezeti modellben bemutatott újraelemzési folyamat tökéletesen megfelel a minimalista szintaxiselmélet egyik univerzális gazdaságossági elvének, az ún. fejpreferencia elvnek ('Head Preference Principle' l. van Gelderen 2008: 246 és 2011: 13), amellyel számos történeti jelenség magyarázható: eszerint a beszélők olyan szerkezetek építését preferálják, ahol egy adott elemet közvetlenül illeszthetnek egy fejpozícióba, ahelyett, hogy mozgatással vinnék a kívánt konfigurációs helyzetbe. Ha elfogadjuk, hogy a mutató névmási determinánsok a DP-réteg alatt, egy alsóbb pozícióban születnek (vö. Giusti (1994), Bernstein (1997) és mindenek előtt Szabolcsi (1994), aki a mai magyarban is egy D és egy alsó DET pozíciót

⁴ A korai ómagyar névelőhasználat lehetséges eseteinek áttekintéséhez vö. Benkő (1980: 258-260).

⁵ Az újraelemzést szemléltető ágrajzot Giusti (2001: 167) javaslata ihlette a latin *ille* újraértelmezéséről a leánynyelvekben.

különít el), akkor úgy modellezhetjük a folyamatot, hogy azok a mutató elemek, amelyek [határozott] vagy [referenciális] jeggyel rendelkeztek, a DP specifikálójába mozogtak.⁶ Ha ez a művelet gyakran és rendszeresen végbement, az újraelemzés könnyen megtörténhetett. Mindazonáltal, a (6a) és (6b) alatti szerkezetek, a névmási módosítóval ellátott és az újraelemzett névelős szerkezet, sokáig párhuzamosan élhetett egymás mellett.

3. A mutató névmási rendszer megújulása

3.1. A megerősített névmások

Az újraelemzett konstrukció használata és ezzel a határozott névelő szisztematikus megjelenése, illetve a régi, (6a) alatti konstrukció továbbélése, ahogy fentebb említettük, természetesen nem zárja ki egymást. A szerkezeti egyértelműség igénye, vagyis a homofónia elkerülése miatt azonban egy ilyen állapot általában nem marad stabil. Az újlatin nyelvekben például egy új mutató névmási sor alakult ki egy nyomatékosító elem (*eccum*) és a korábbi névmások (*iste/ipse/ille*) összekapcsolódásából, és ezek az elemek idővel fonológiai, majd szintaktikai értelemben is összeolvadtak (vö. pl. Giusti 2001: 170).⁷ Bár a mai magyarban a mutató névmási módosítás kifejezésére, jelöletlen esetben, az *ez/az a kapu* típusú szerkezetek használatosak, a MNM rendszer megújulásához nem egyenes út vezetett. Több stratégia is kialakult, és valójában csak ezeknek a stratégiáknak az aránybeli eltolódása az, ami a jelenlegi rendszert eredményezte.

Az ómagyarban két olyan mutató névmási pár is kimutatható, az *ezen/azon* és az *imez/amaz*, amelyek az egyszerű *ez/az* mutató elemek származékai, vagyis megerősített névmási alakzatoknak tekinthetők:

(7)	Azert mert èzen ember három nèuèckèl nèuèztètìc	(BécsiK 234)
(8)	Azon idøben az kÿrlnak uduaraba uala eg uitez	(KazK 45r)
(9)	veesetøk øketh imez palotaaban	(SándK 12v)
(10)	tawol legen te telled hogÿ amaz embert zeressed
kÿt mindenbe ellensegesth vallaz	(LobkK 297)

⁶ A mai magyarban könnyen igazolható egy alsó DET pozíció a (22a) alatti konstrukciók alapján, ahol mindkét szerkezeti hely ki van töltve. Ugyanez az állítás az ómagyarra csak hipotetikus lehet, minthogy a névmási birtokos és a határozott névelő még sokáig kölcsönösen kizárják egymást. Bőven találunk azonban példát a névmási birtokos és egy determináns kvantor kombinációjára, ahol a kvantor áll a második helyen. Feltéve, hogy a determináns kvantorok ugyanabban a pozícióban kerülnek a szerkezetbe, mint a mutató névmási módosítók, ez közvetett bizonyítékként értelmezhető az ómagyar alsó DET pozíció meglétére.

(i) es te *menden* èllènsègid èluèznèc (BécsiK 2)

⁷ Megjegyzendő, hogy a folyamat minden újlatin nyelvben kimutatható, de nem mindenhol érinti a teljes paradigmát.

Kétségtelen, hogy ezek a névmások formai értelemben megerősített névmásoknak tekinthetők. Kérdés, hogy szemantikai értelemben azt a funkciót töltik-e be, amelyet az eredeti mutató névmási módosítóval bővített szerkezet (6a) betöltött, vagy esetleg később léptek csak annak helyébe.

Az *ezen/azon* alakú megerősített névmások az *ez/az* névmások és a nyomatékosító szerepű *-n* névmásképző kombinációjaként keletkeztek (TESz I. 819, EWUng 62 és 345). Az ómagyar adatok tanúsága szerint azonban használatuk nem jár minden esetben nyomatékosítással, szerepük gyakran megegyezik az egyszerű névmási módosítóéval. Eredeti jelentésük a későbbi *ugyanaz/ugyanaz* alakú azonosító névmásnak felelt meg, így számos előfordulásuk még ezt a funkciót tükrözi (vö. Sipos 1991: 386). Az azonosító anaforikus jelentéstartalom, ti. annak jelölése, hogy a referens szigorúan véve azonos egy korábban említettel, már az ómagyar korszak alatt halványulni kezdett, mert – ha alacsony számban is – de már kimutathatók az *ugyan-* előtagú összetételek is.⁸

Az *imez/amaz* alakú megerősített névmások etimológiája szerint (TESz I. 146; II. 203) ezek az elemek mondattani tapadással keletkezett összetételek. Az eredetileg önálló *im* az *ím-*, *ime*, míg az eredetileg önálló *am* valószínűleg az *ám* alakváltozata, és ezen előtagok funkciója a figyelemfelhívás, nyomatékosítás volt.⁹ Az általam összegyűjtött előfordulások azonban azt mutatják, hogy az ómagyar korszakban e névmások módosítói használata jól meghatározható kontextusokra korlátozódott. A közelre mutató *imez* alak még viszonylag transzparens módon az „*ime*, ez az X”, a „következő X” jelentéssel bír, és használatát többnyire felsorolás követi. A távolra mutató *amaz* alak pedig egyértelműen akkor jelenik meg egy főnév módosítójaként, ha a beszélő egy új diskurzusszereplőt vezet be, ugyanakkor feltételezi, hogy a hallgató/olvasó felismeri, és azonosítani tudja annak referenciáját korábbi közös tudásuk alapján (ún. *recognitional use*, Diessel 1999: 105). Az „*amaz X*” főnévi kifejezést szinte kivétel nélkül egy megszorító (korlátozó) értelmű vonatkozó mondat követi.¹⁰

Ami a két névmási pár egymáshoz való viszonyát illeti, a nyelvtörténeti szakirodalomban azt a megállapítást találjuk, hogy az *ezen/azon* nyomatékos alakok már ősmagyar koriak (Sipos 1991: 385; D. Máta 2003. 217), míg az *imez/amaz* páros a kései ómagyar korban jött létre (G. Varga 1992: 489).

⁸ A korai kódexeken végzett vizsgálataim azonban azt mutatták, hogy például a Jókai-kódex 15 *azon* előfordulásából 13 egyértelműen azonosító anafora, rendszerint a latin *idem* fordításaként jelenik meg. A Bécsi kódex 30 *azon* előfordulásából is legalább 20 még igen nagy valószínűséggel azonosító anafora. A későbbi kódexekben végzett korpuszkeresések alapján egyre kevesebb ilyen eset azonosítható, továbbá egy-egy kéziratban az *ugyan-* előtag is felbukkan (pl. Könyvecse: 1 *ugyanazon*, Festetics-kódex: 5 *ugyanazon*).

⁹ Az *em-* előtagú elemek analógiásan keletkeztek, és csak 1628-tól adatolhatók (TESz I. 758-759).

¹⁰ Az *imez/amaz* speciális funkciójának lehetőségére egyik lektorom hívta fel a figyelmet, vizsgálataim viszont azt mutatják, hogy ez a szerep egyik névmás esetében sem az általa felvetett „szembeállítás” volt.

Természetesen az írásos forrásokat nélkülöző ősmagyarra tett minden ilyen jellegű megállapítás pusztán hipotetikus lehet. Ami biztonsággal állítható, hogy míg az *ezen/azon* módosítói használatára van két korai ómagyar adatunk a Königsbergi szalagokon,¹¹ addig a másik megerősített névmáspáros se a korai ómagyar korban, se a kései ómagyar kor első felében nem adatolható. Pontosabban a Münchener kódex 144-ik lapján előfordul egy tárgyragos *amaz* névmás, de önálló, nem pedig módosítói szerepben.

Nincs azonban konkrét számadat (vagy akár becslés) a megerősített névmások ómagyar kori használati arányáról. Ezt a hiányt kívántam pótolni egy az elektronikus Ómagyar korpuszon lefutott gépi kereséssel és az eredmények kielemezésével. A keresést tíz normalizált kódexen végeztem (175540 token), és a gépi keresést az adatok kézi ellenőrzése követte. E kutatás alapján, az *imez/amaz* alakok előfordulási aránya rendkívül alacsony, már-már kivételesnek mondható, főként ha arányukat összevetjük az eredeti névmások és az *ezen/azon* előfordulásaival.

1. táblázat: MNM determinánsok tíz normalizált ómagyar kódexben

kézirat	dátum	tokenszám	<i>e/ez</i>	<i>a/az</i>	<i>ezen</i>	<i>azon</i>	<i>ime(z)</i>	<i>ama(z)</i>
JókK	1370u/1448k	22733	272	573	5	15	-	-
BécsiK	1416u/1450k	54423	407	2233	6	30	-	-
BirkK	1474	2142	22	130	1	6	-	-
FestK	1492-1494	23700	77	234	-	13	1	-
GuaryK	1495 előtt	21714	450	1390	13	2	-	3
Könyvecse	1521	8745	85	623	-	2	-	1
KazK	1526-1541	20027	259	1437	3	4	4	3
CzechK	1513	10998	88	239	-	-	-	-
BodK	16.sz. első fele	10084	119	554	-	4	-	2
MiskTör	1525	974	3	38	-	-	-	-
Összesen		175540	1782	7451	28	76	5	9

A táblázatban feltüntetett adatokhoz azonban egy fontos kiegészítést kell fűznünk. Míg az *ezen/azon* és *imez/amaz* névmások kézi ellenőrzése során az önálló (nem-módosítói) használatok kizárása nem ütközött különösebb nehézségbe, ugyanez nem mondható el az *ez/az* alakú régi névmások esetében.

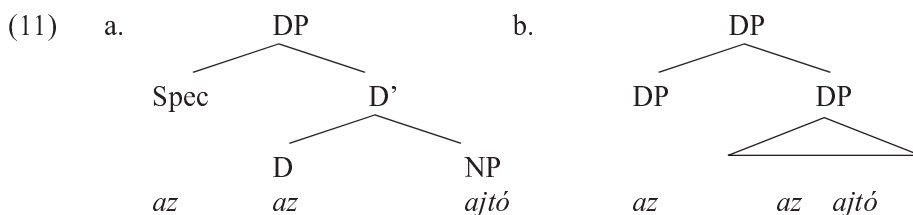
¹¹ Köszönettel tartozom Dömötör Adrienne-nek az egyik adatért, mivel a szalagok hátlapján található előfordulás korábban elkerülte a figyelmemet.

9233 előfordulás egyenkénti ellenőrzése ugyanis meghaladta e sorok írójának kapacitásait. Ennek értelmében a táblázat szükségszerű számadat-torzulásokat tartalmaz, tekintve hogy az *ez/az* önálló (nem-módosítói) névmási használatait is magában foglalja. Szerencsére a névmás többes számú és esetjelölt alakjai fennakadnak a szűrőn, így valójában csak az alanyesetű névmásokkal kell számolnunk az adatorzulásnál. Az Ómagyar korpusz néhány kódexe morfoszintaktikailag elemzett annotációval is rendelkezik, így ezekben a kéziratokban egy kiegészítő segédtesztelést futtattam le. Ennek eredményeképpen azt találtam, hogy a Guary-kódex összes *e/ez/a/az* előfordulásából az alanyesetű önálló használatú névmások aránya 6,21%, a többi előfordulás determinánsi vagy módosító szerepű. A Jókai-kódexben ugyanez az arány mindössze 4,85%. Ha ezt a számarányt (5-6%) nagyvonalúan, de egyáltalán nem alaptalanul, általánosítjuk a tíz normalizált kódex találataira, akkor megállapíthatjuk, hogy e torzulás figyelembevétele sem különösképpen érinti a régi és a megerősített MNM előfordulási aránya közötti igen szignifikáns különbséget. Végül megjegyzendő, hogy az *a/az* oszlop kiemelkedő számait természetesen az okozza, hogy a távolra mutató névmási módosítók egy jó része már határozott névelőként funkcionál, így ahogy a bevezetőben is említettük, használati köre kiszélesedik: olyan szintaktikai környezetekben is előfordul, ahol az eredeti MNM használata nem volna grammatikus. Pontosan ez az eltolódás váltja ki a rendszer egészének átalakulását és így a megerősített névmások elterjedését is.

Összefoglalva tehát, a fenti táblázat alapján annyit állapíthatunk meg, hogy a megerősített névmások egyértelműen kimutathatók az ómagyar korban, de használatuk egyelőre távolról sem olyan széleskörű, mint a (6a) alatt illusztrált eredeti mutató névmási módosítót tartalmazó szerkezeté. Fontos továbbá rámutatni, hogy míg az *ezen/azon* pár azonosító anafora funkciója idővel "kikopik" a névmások szemantikai jegyei közül, ezáltal az *ezen/azon* névmásokkal módosított szerkezetek valóban alkalmassá válnak a régi minta funkcionális pótlására, az *imez/amaz* névmások egyelőre a mutató névmási módosítás egy speciális a esetére korlátozódtak, és használatuk későbbi alakulására csak a középmagyar adatok részletes vizsgálatával derülhet fény.

3.2. A determinánsduplázás

A mai mutató névmási módosító szerkezetekkel látszólag teljesen azonos, determinánsduplázó minták a 16. század során jelennek meg. Ezekben a MNM és a névelő, amelyek korábban kölcsönösen kizárták egymást, *egyszerre* jelennek meg. Frázisszerkezeti modellünkben tehát a D-fejet a határozott névelő töltené ki, míg a DP frázis specifikálóját az odamozgatott mutató névmási determináns (11a).

Egy funkcionális frázis (esetünkben a DP projekció) mindkét szerkezeti helyének egyidejű fonológiai kitöltése azonban nem gazdaságos, és általában tiltott, vagy legalábbis nem preferált ebben a keretben. Ennek a gazdaságossági elvnek a megszegése tehát meglepő fordulat. Ráadásul a szerkezet élén megjelenő módosító szerepű mutató névmás, ellentétben a főnévi kifejezésen belüli egyéb módosítókkal, az esetvégződéseket és a többes szám jelét is felveszi, morfológiailag egyezve az általa módosított főnévi fejjel (12).

- (12) a. **eze**k a könyv**ek** b. **azt** a könyv**et** c. **azoka**t a könyv**eket**

A (12) alatti mai szerkezetekben semmi sem ékelődhet a MNM és a névelő közé, beszédben egyértelműen prosódiai egységet alkotnak, mi több, a névelő elhagyásával a szerkezet egyenesen agrammatikus. Ebből az következik, hogy a két determináns tényleg egyazon frázisban található, és (11a) helyesen adja vissza a konstrukció felépítését (vö. Bartos 2000, 2001, É. Kiss 2000, Kenesei 1994: 295). A középmagyar determinánsduplázó szerkezetben azonban a mutató névmási módosító még sokkal lazábban kapcsolódott a főnévi kifejezés egészéhez, mint a mai magyarban. A 16. és 17. században a mutató névmási módosítót számos elem választhatta el a névelőtől (kötőszók, igekötők, az *-e* partikula, sőt akár egy ige is, vö. Simonyi (1914: 122–123)), vagyis a determinánsok nem voltak feltétlenül szomszédosak. (Az alább idézett középmagyar példák mind Simonyi Zsigmond (1914) gyűjtései és a 17. század első feléből származnak.)

- (13) azok *is* az esküvések (Pázm. Öt lev 131)

- (14) Mit választasz inkább? ezt-*e* a pénzt? (Káldi Préd. 209)

- (15) Ezt kell azért az álorczárt levonni (Pázm. Kal. 450)

Hasonlóképpen, *-nak/-nek* ragos birtokossal való kombináció esetén, a MNM kijjebb, azaz balrább helyezkedik el, mint a birtokos kifejezés, eltérően a mai magyar szórendtől.

- (16) arrul is az bibliának részérül (Pázm. Kal. 473)

A középmagyar mutató névmás módosítóval bővített frázis tehát belső struktúráját tekintve mégiscsak eltér a maitól. Figyelembe véve a szerkezet itt bemutatott tulajdonágait, felépítését adjunkcióként, azaz fráziscsatolásaként ábrázolhatjuk (11b).

A determinánsduplázó minta elterjedése idővel ismét egy újraelemzéshez vezetett, noha merőben más természetűhez, mint ami a névelő kialakulásakor zajlott le. Az újraelemzés eredményeképpen a névmási módosító a DP tartományba integrálódott és a középmagyar szerkezet (11b) átalakult a mai magyar szerkezetté (11a). A MNM újra a határozottságért felelős projekció specifikálójába került, maga is egyfajta lokális ciklust teljesítve be.¹²

4. Versengő stratégiák

A határozott névelő megjelenését követően, a mutató névmási módosítás kifejezésére szolgáló nyelvtani részrendszer megújítására legalább kétféle stratégiát figyelhetünk meg. Kétféle megerősített névmás is kimutatható (egyikük már a korai ómagyar kortól adatható), mindeközben a középmagyar korban megjelenik az új, determinánsduplázó szerkezeti minta is. Ezek az egymással versengő struktúrák nem egyszerre jelennek meg, de egymást követő megjelenésük után párhuzamosan élnek, és gyakorlatilag mindmáig kimutatható mind az eredeti, mind a két új szerkezeti minta – természetesen eltérő használati arányban és különböző jelöltségi megszorításokkal.

A következő feladat tehát a versengő stratégiák egymáshoz való viszonyának megértése, melynek első lépéseként a szerkezeti minták terjedését, előfordulási arányát kell megvizsgálni. Habár a megerősített névmások az ómagyar korban jelennek meg, a 3.2 fejezetben láttuk, hogy előfordulási arányuk ebben a korszakban még igen alacsony, a determináns-duplázó szerkezet pedig még egyáltalán nem jellemző a korszakra, gyakorlatilag kimutathatatlan. Kérdéseink megválaszolásához tehát a középmagyar korra kell koncentrálnunk. A középmagyar szövegek digitalizálása megkezdődött, de még nem épült belőlük kereshető adatbázis. Az adatokat egyelőre kézzel kell gyűjteni és rendszerezni, ami értelemszerűen egy hosszú távú kutatómunkát irányoz elő. Pillanatnyilag tehát azokat a forrásokat tekintjük át, amelyeket szakirodalmi segítségével a rendelkezésünkre állnak.

4.1. Középmagyar adatok

Dömötör Adrienne egy tanulmányában (2008) részletesen foglalkozott a középmagyar mutató névmási módosítókkal (saját terminológiájában a főnévi névmási kijelölő jelzővel), és bár alapvetően eltérő szempontból dolgozta fel a kérdéskört, az általa gyűjtött számadatok rendkívül értékesek a jelen tanulmány szempontjából is, és felhasználhatók az itt megfogalmazott kérdések

¹² Erről a folyamatról egy korábbi tanulmány (Egedi 2014) számolt be bővebben, ezért az elemzést itt nem kívánjuk megismételni.

vizsgálatakor. A szerző úgy informált, hogy a gyűjtött törzsanyag századonként kb. 200.000 karaktert tartalmaz, ami alapján a vizsgált, vegyes műfajú középmagyar korpusz tokenszámát kb. 100.000-re becsülhetjük. Dömötör (2008) feltünteti a két szerkezeti minta százalékos megoszlását, mind századokra, mind a korszak egészére lebontva (l. 2. táblázat). Az egyeztetett és nem egyeztetett kijelölő jelzős szerkezetek megfeleltethetők az itt tárgyalt MNM stratégiáknak: Az egyeztetett kijelölő jelző + névelő + alaptag minta tulajdonképpen a determinánsduplázó szerkezetek arányát (és százalékos növekedését) mutatja, míg a nem egyeztetett kijelölő jelző + alaptag minta magában foglalja az eredeti (*ez/az könyv*) és a megerősített névmásos (*ezen/azon/emez/amaz könyv*) szerkezeteket, kiegészítve a sokkal szórva-nyosabban előforduló *ugyan-*, *mind-* kezdetű összetételekkel.

2. táblázat: Mutató névmási módosító szerkezetek (Dömötör 2008: 24)

	XVI. sz.	XVII. sz.	XVIII. sz.	a kor egésze
egyeztetett kijelölő jelző + névelő + alaptag	5,9%	19,6%	34,9%	20,3%
nem egyeztetett kijelölő jelző + alaptag	94,1%	80,4%	65,1%	79,7%

Mivel az alsó sor számadatai összefoglalóan utalnak az eredeti és a megerősített névmási módosítókat tartalmazó szerkezetekre, sajnos ebből a táblázatból nem derül ki egy nekünk meglehetősen fontos információ, ti. a megerősített névmásos stratégia feltételezett növekedési aránya – sem abszolút értékben, sem a régi, eredeti szerkezethez képest – így nem lehet felmérni, hogy az újabb stratégia, a determinánsduplázás, ennek rovására terjedhetett, vagy épp fordítva, a megerősített névmásos stratégia terjedése lassította a determinánsduplázás térhódítását.

Az idézett tanulmány egy másik táblázata (l. alább 3. táblázat) azonban némi támpontot jelenthet, ebben ugyanis a szerző felsorolja a korszak összes kijelölő jelzőként is használatos mutató névmását, és feltünteti a típusok egymáshoz való arányát is. Azonnal feltűnik az *ezen/azon* megerősített névmások igencsak magas aránya, de ebben a táblázatban nincsen szétválasztva az *ez/az* kétfelé, az eredeti és az új determinánsduplázó szerkezeti mintában való előfordulási lehetősége.

**3. táblázat: Mutató névmások típusainak aránya a KM korban
(Dömötör 2008: 20 kisebb módosítással)**

e(z) ~ a(z)	69,2%
ezen ~ azon	20,6%
imez ~ ama(z)	5,7%
ugyanezen, <i>stb...</i> (ritkábban előforduló összetételek)	4,5%

Viszont ha a két táblázat adatait egyszerre vesszük figyelembe, így is fontos következtetéseket vonhatunk le a segítségükkel. Amennyiben elfogadjuk, hogy az *ez/az* névmások aránya a korszak egészében 69,2%, továbbá hogy feltehetően csak ez a névmáspár vett részt az új determinánsduplázó stratégiában, akkor a 69,2%-os összelőfordulás 20,3%-át véve megkaphatjuk a determinánsduplázó stratégia arányát a megerősített névmások arányához képest. Az így kapott 14% pedig azt mutatja, hogy a megerősített névmásokat alkalmazó szerkezetek aránya (20,6% + 5,7 % = 26,3%), jóval magasabb a középmagyar korban. Ez a számítás természetesen csak durva becslés, hiszen eltekintettünk az utolsó sorban található összetételektől (amelyek mindkét stratégia számarányát növelhetik), és az sem volt teljesen világos, hogy az idézett 3. táblázat az önálló névmási használatokat is listázza-e. Ez utóbbi ugyanis alaposan módosíthatja az eredményt.

Érdekes továbbá megfigyelni a determinánsduplázó szerkezetek terjedési aránykülönbségeit a közelre ill. a távolra mutató névmási módosító esetén (4. táblázat). A közelre mutató névmás alakilag nem esett egybe a névelővel és nyilván ezzel áll összefüggésben, hogy a közelre mutató névmási módosítóval a duplázó szerkezetek jóval lassabban terjedtek el, mint a távolra mutató névmással. Ez utóbbi viszont rohamos terjedést mutat a régi szerkezet rovására. A közelre mutató névmást tartalmazó, *ez az ajtó* típusú szerkezetek valójában analógiás alapon jöhettek létre, és az *az az ajtó* típusú duplázó szerkezet növekvő gyakoriságával illetve annak hatására kezdtek el maguk is beépülni a megújult rendszerbe.

4. táblázat: A determinánsduplázás terjedése (Dömötör 2008: 24–25)

	XVI. sz.	XVII. sz.	XVIII. sz.	a kor egésze
egyeztetett <i>az</i> 'azt az ajtót'	54,5%	91,7%	92,6%	85,5%
nem egyeztetett <i>a(z)</i> 'az ajtót'	45,5%	8,3%	7,4%	14,5%

	XVI. sz.	XVII. sz.	XVIII. sz.	a kor egésze
egyeztetett <i>ez</i> 'ezt az ajtót'	3,8%	21,5%	40,8%	20,4%
nem egyeztetett <i>e(z)</i> 'ez ajtót'	96,2%	78,5%	59,2%	79,6%

Dömötör (2008) tanulmányát felhasználva betekintést nyertünk a középmagyar kor mutató névmási módosítót tartalmazó főnévi kifejezéseinek világába, és ha részlegesen is, de választ kaptunk néhány korábban megfogalmazott kérdésre. A MNM megújulásakor egyértelműen számolni kell mindkét stratégia meglétével és felerősödésével. A már az ómagyarban felbukkanó megerősített névmások használata határozott terjedést mutat, de egyelőre nem szorítja ki az eredeti szerkezetei mintát, sőt, a duplázó stratégia is megjelenik mellette. Egy jövőbeni, nagyobb méretű korpuszon végzett vizsgálat remélhetőleg majd közelebb visz minket a versengő stratégiák eloszlása mögött működő mechanizmusok megértéséhez. Különösen érdekes kérdés például, hogy a megerősített névmások stratégia, amely eleve hamarabb jelent meg a determinánsduplázásnál, több morfológiai alakzatot is létrehozott, formailag jól elvált a névelőtől és tökéletesen betöltötte a kívánt funkciót, végül is miért nem győzedelmeskedik és miért a duplázó szerkezet válik dominánssá a magyarban. Vajon levezethető egy ilyen folyamat a rendszer belső tulajdonságaiból, avagy szociolingvisztikai tényezők döntötték el a versenyt – és ha ez utóbbiról van szó, vannak-e eszközeink ennek feltérképezésére?

4.2. Mai magyar adatok és dialektális változatok

Bár a MNM rendszer megújulásának fázisaival kapcsolatban még számos kérdés maradt megválaszolatlanul, érdemes megfigyelni, hogy a mai magyarban tulajdonképpen mind a kiinduló szerkezet, mind az új stratégiák jelen vannak, csak természetesen eltérő arányban, mint a korábbi nyelvallapotokban. Egyedül az eredetileg mutató névmást tartalmazó *az ajtó* ('az az ajtó') konstrukció produktív használata veszett el a határozott névelős szerkezettel való felszíni egybeesése miatt (bár bizonyos kifejezésekben még látjuk a nyomait, pl. *aznap*, *a tekintetben*). Alább a ma használatos szerkezetek áttekintése következik:

I. Jelöletlen szerkezet: determinánsduplázás (*ez/az a vélemény*)

A mai magyar nyelvben a determinánsduplázó mutató névmási módosítás a leggyakoribb és egyúttal a jelöletlen stratégia. A MNM ebben a szerkezetben morfológiai egyezést mutat a főnévi fej nyelvtani esetével és számával (*ezeket a véleményeket*), illetve a jelöletlen vonzattal álló névutók is megismétlődnek mellettük (*ezek miatt a vélemények miatt*). A MNM és a névelő szigorúan szomszédosak, és a névelő megjelenése kötelező. A névmási módosító feltételezett pozícióját (Spec, DP) az is alátámasztja, hogy ez a szerkezet nem kombinálódhat jelöletlen birtokos kifejezéssel (17b), mivel a birtokos is ugyanezt a pozíciót célozza (vö. É. Kiss 2000:134).¹³

- (17) a. a miniszter véleménye + ez a vélemény ⇒
 b. *a miniszter ez a véleménye
 c. a miniszternek ez a véleménye

II. Stilisztikailag jelölt szerkezet: megerősített névmás (*e/ezen/azon/eme/ama vélemény*)

A megerősített névmást tartalmazó főnévi kifejezések a mai magyarban is grammatikusak, de stilisztikailag jelöltek (a hivatalos regiszterekre jellemzőek, olykor modorosak), kissé archaikusan hatnak és a beszéltnyelvi változatokra egyáltalán nem jellemzőek. A névmások és a névelő kölcsönösen kizárják egymást (18), és a MNM nem egyezik a főnévi fejjel (19) – legalábbis a standard köznyelvi változatban.¹⁴ Ez a szerkezet viszont szabadon kombinálható mindkét birtokos kifejezéstípussal (20).

- (18) a. **e/ezen/azon/eme/ama a vélemény*
 b. **az e/ezen/azon/eme/ama vélemény*
 (19) Nem ismerjük *e/ezen/azon/eme/ama* véleményeket.
 (20) a. a miniszter *e/ezen/azon/eme/ama* véleménye
 b. a miniszternek *e/ezen/azon/eme/ama* véleménye

Ezek a tulajdonságok arra engednek következtetni, hogy a megerősített névmások (és a régi, közelre mutató névmás) alacsonyban kerülnek a szerkezetbe és csak opcionálisan emelkednek a D pozícióba – megerősítve Szabolcsi (1994)

¹³ A *-nak/-nek* ragos birtokos a (17c) alatti szerkezetben egy belső topikalizáció eredményeképpen a DP frázisra épülő Topik frázisban foglal helyett (É. Kiss 2000: 139).

¹⁴ Érdekes módon a nem standard változatokban megfigyelhető az *emez/amaz* megerősített névmás használata determinánsduplázó szerkezetekben is, elsősorban kontrasztív vagy fókuszált környezetekben. Ebben az esetben a mutató névmások – nyilván a standard duplázó minta analógiájára – felvehetik az esetragokat, pl. *emezt a könyvet*. Megjegyzendő, hogy a tanulmány egyik lektora mind saját megítélésre, mind a Magyar Nemzeti Szövegtár adataira hivatkozva amellet érvelt, hogy ez a jelenség a standard nyelvhasználatban is jól adatolt. Mivel a használat pontos körülményeit ilyen szempontból még nem vizsgáltam, a lektor kritikai megjegyzését természetesen elfogadva, a kérdést egyelőre nyitva hagyom.

javaslatát, aki a determinánsokat két osztályba sorolja, és a névelőn kívül mindet egy alsó DET pozícióban generálja, ugyanabban a pozícióban, ahol a determináns kvantorok is születnek (21a).

- (21) a. a hercegnő *minden/melyik/valamennyi/egyik* kívánsága
 b. a hercegnő *e/eme/ezen* kívánsága

Az alsó és felső determináns pozíció jól megfigyelhető névmási birtokosok jelenlétében (22a). A birtokost kifejező személyes névmás elhagyható, mivel kiejtése alapvetően kontrasztot vagy fókuszot fejez ki, viszont a névmás elhagyásával az alábbi szerkezet már nem elfogadható a névelő és a MNM együttes (szomszédos) megjelenésével (22b).

- (22) a. a ti *e/eme/ezen* kívánságaitok
 b. *a *e/eme/ezen* kívánságaitok

III. Dialektális különlegességek (*azt/az az ajtókat* típus)

Egyes mai magyar nyelvjárásokat feldolgozó leírásokban érdekes adatokra bukkanhatunk. Bizonyos beszéltnyelvi változatokban a determinánsduplázó szerkezetek MNM eleméről elmaradhat a többes egyeztetés. Erre találunk példát az észak-keleti nyelvjárási régióban (23) (Kálmán 1966: 85), és a palóc nyelvjárásban (24) (Király 1991: 538; Kiss 2006: 530):

- (23) ezt a házakat
 (24) Haggyuk ezt a gyerekeket táncolni!

Az észak-romániai Domokoson (ma: Dămăcușeni) azonosított nyelvjárás-szigeten olyan adatokat is lejegyeztek, ahol ugyanebben a környezetben a számbeli és az esetbeli egyeztetés is elmaradhat (Németh 1913:67):

- (25) az az emberek nem jó hâré mennek
 (26) add az a gyermeknek
 (27) az a háztúl semmi se szerencsés

Mindezek a nyelvjárási adatok természetesen csak átvételek a vonatkozó szakirodalomból, továbbá az is látható, hogy némelyikük egy évszázaddal ezelőtti állapotot rögzít. Mégis tanulságosnak tűnt idézni ezeket a megfigyeléseket, mert a magyar DP-ciklus egy lehetséges újabb lépését azonosítják, amelyet a MNM még teljesebb integrációja jellemez. A domokosi adatokban a két determináns gyakorlatilag teljesen összeolvadt, hiszen az egyeztetési toldalékok elmaradásával semmi okunk nem marad arra, hogy a mutató névmási elemet és a névelőt szételemezzük.

5. Összegzés

Ez a tanulmány a határozottsági ciklus egy szeletének magyar-specifikus megvalósulását vizsgálta meg. Bemutatta és elemezte, hogy a határozottság nyelvtani jelölésének átalakulása, a határozott névelő szisztematikusan megjelenése milyen strukturális változásokat okozott a főnévi kifejezések bizonyos szerkezeti tulajdonságaiban, hogyan formálta át a mutató névmási módosítás nyelvtanát is. Kétféle megújító stratégia is adathozható a nyelv írott története során, és annak ellenére, hogy ezek egymást követően jelennek meg, mind a megerősített névmások, mind a determinánsduplázás fennmarad a funkció betöltésére. Középmagyar adatok bevonásával kimutattuk, hogy a versengésben eleinte a megerősített névmásos stratégia nagyobb arányban jelentkezett, de a duplázó szerkezet rohamos terjedése végül a mai állapot jellegzetes eloszlásához vezetett, amelyben a korábban jelentkező (és az eredeti) megoldások visszaszorultak és használatuk stilisztikailag jelölt környezetekre korlátozódott. A kutatás következő lépése egyértelműen a megerősített névmások középmagyar kori előfordulásainak vizsgálata, a szemantikai és pragmatikai környezetek pontos megértése lesz, amely reményeink szerint magyarázattal szolgálhat a versengés tartós fennállására, és a határozottsági ciklus pontos történeti leírásához vezet.

Hivatkozások

- Bartos Huba 2000. Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 653–762.
- Bartos Huba 2001. Mutató névmási módosítók a magyar főnévi szerkezetben: egyezés vagy osztozás?. In: Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.): *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*. Osiris Kiadó, Budapest. 19–41.
- Benkő Loránd 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bernstein, Judy B. 1997. Demonstrative and reinforcers in Romance and Germanic languages. *Lingua* 102: 87–113.
- Collinder, Björn 1960. *Comparative Grammar of the Uralic Languages*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Décsy Gyula 1990. *The Uralic protolanguage: a comprehensive reconstruction*. Eurolingua, Bloomington, Indiana.
- D. Máta Mária 2003. Szófajttörténet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 204–233 és 393–429.
- Diessel, Holger 1999. *Demonstratives. Form, Function, and Grammaticalization*. Typological Studies in Language 42. John Benjamins, Amsterdam.
- Dömötör Adrienne 2008. A főnévi névmási kijelölő jelző a középmagyar korban. In: Büky László – Forgács Tamás – Sinkovics Balázs (szerk.): *A*

- nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei V.* Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 17–25.
- Egedi Barbara 2011. Névelőtlenül de határozottan. Lépések egy magyar grammatikalizációs ösvényen. In: Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Szinkronikus nyelvléírás és diakrónia.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 110–127.
- Egedi Barbara 2013. Grammatical encoding of referentiality in the history of Hungarian. In: Giacalone Ramat, Anna – Caterina Mauri – Piera Molinelli (szerk.): *Synchrony and Diachrony: a Dynamic Interface.* Studies in Language Companion Series 138. John Benjamins, Amsterdam. 367–390.
- Egedi Barbara 2014. Főnévi kifejezések: határozottság, névelőhasználat, birtokos szerkezetek. In: É. Kiss Katalin (szerk.): *Magyar generatív történeti mondattan.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 95–126.
- É. Kiss Katalin 2000. The Hungarian Noun Phrase is like the English Noun Phrase. In: Alberti Gábor – Kenesei István (szerk.): *Approaches to Hungarian 7.* JATE Press, Szeged. 121–149.
- É. Kiss Katalin 2013. From Proto-Hungarian SOV to Old Hungarian Top Foc V X*. *Diachronica* 30: 202–231.
- É. Kiss Katalin s.a. The evolution of functional left peripheries in the Hungarian sentence. In: É. Kiss, Katalin (szerk.): *The Evolution of Functional Left Peripheries in Hungarian Syntax.* Oxford Studies in Diachronic and Historical Linguistics. Oxford University Press, Oxford.
- Fraurud, Kari 2001. Possessive with extensive use: A source of definite articles? In: Baron, Irène – Michael Herslund – Finn Sørensen (szerk.): *Dimensions of Possession.* John Benjamins, Amsterdam. 243–267.
- Gelderen, Elly van 2008. Linguistic cycles and Economy Principles. The role of Universal Grammar in language change. In: Eythórssón, Thórhálor (szerk.): *Grammatical Change and Linguistic Theory. The Rosendal Papers.* Linguistik Aktuell 113. John Benjamins, Amsterdam. 245–264.
- Gelderen, Elly van 2011. *The Linguistic Cycle. Language Change and the Language Faculty.* Oxford University Press, Oxford.
- Giusti, Giuliana 1994. Enclitic articles and double definiteness: A comparative analysis of nominal structure in Romance and Germanic. *The Linguistic Review* 11: 241–255.
- Giusti, Giuliana 2001. The birth of a functional category: from Latin ILLE to the Romance article and personal pronoun. In: Cinque, Guglielmo – Giampaolo Salvi (szerk.): *Current studies in Italian Syntax. Essays offered to Lorenzo Renzi.* North Holland New Linguistic Series 59. Elsevier, York. 157–171.
- Greenberg, Joseph H. 1978. How does a language acquire gender markers? In: Greenberg, Joseph H. – Charles A. Ferguson – Edith Moravcsik (szerk.): *Universals of Human Language. Vol. 3.* Stanford University Press, Stanford. 47–82.

- G. Varga Györgyi 1992. Névmások. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 455–569.
- Himmelman, Nikolaus P. 2001. Articles. In: Martin Haspelmath et al. (szerk.): *Language Typology and Language Universals*. Handbücher der Sprach und Kommunikationswissenschaft 20.1. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 831–41.
- Hopper, Paul – Elizabeth Traugott 2003. *Grammaticalization*. 2. kiadás. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kenesei István 1994. Subordinate Clauses. In: Kiefer, Ferenc – Katalin É. Kiss (szerk.): *The syntactic structure of Hungarian. Syntax and semantics 27*. Academic Press, San Diego. 275–354.
- Kálmán Béla 1966. *Nyelvjárásaink*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Király Lajos 1991. A mai magyar nyelvjárások. In: A. Jászó Anna (szerk.): *A magyar nyelv könyve*. Trezor, Budapest. 521–558.
- Kiss Jenő 2006. Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai, Budapest. 517–548.
- Klemm Antal 1928. *Magyar történeti mondattan*. MTA, Budapest.
- Künnap, Ago 2004. About the non-personal definite function of the Uralic 3rd person possessive suffix. *Linguistica Uralica* **40**: 1–4.
- Laury, Ritva 1997. *Demonstratives in Interaction. The emergence of a definite article in Finnish*. Studies in Discourse and Grammar 7. John Benjamins, Amsterdam.
- Németh Sándor 1913. A domokosi nyelvjárás. *Magyar nyelvőr* **42**: 65–71.
- Nikolaeva, Irina 2003. Possessive affixes as markers of information structuring: Evidence from Uralic. In: Suihkonen, Pirkko & Comrie, Bernard (szerk.): *International Symposium on Deictic Systems and Quantification in Languages Spoken in Europe and North and Central Asia*. Udmurt State University, Izhevsk; Max Planck Institute of Evolutionary Anthropology, Leipzig. 130–145.
- Roberts, Ian – Anna Roussou 2003. *Syntactic change. A Minimalist Approach to Grammaticalization*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Simon Eszter – Sass Bálint 2012. Nyelvtudomány és kulturális örökség, avagy korpuszépítés ómagyar kódexekből. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* **24**: 243–264.
- Simonyi Zsigmond 1914. *A jelzők mondattana*. Nyelvtörténeti tanulmány. MTA, Budapest.
- Sipos Pál 1991. Névmások. In: Benkő, Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 353–400.
- Szabolcsi Anna 1994. The noun phrase. In: Kiefer Ferenc – É. Kiss Katalin (szerk.): *The syntactic structure of Hungarian. Syntax and semantics 27*. Academic Press, San Diego. 179–274.

Zaicz Gábor 1998. Mordva. In: Abondolo, Daniel (szerk.): *The Uralic languages*. Routledge, London – New York. 184–218.

Ómagyar Korpusz: <http://omagyarkorpusz.nytud.hu> (Simon–Sass 2012)

TESz = Benkő Loránd (szerk.) 1964–1987. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I-IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

EWUng = Benkő, Loránd (szerk.) 1993. *Etymologischen Wörterbuch des Ungarischen. I-II*. Akadémiai Kiadó, Budapest. Akadémiai Kiadó

Egedi Barbara

MTA Nyelvtudományi Intézet

egedib@yahoo.com